

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

Кафедра української та іноземних мов

ПЛАН-КОНСПЕКТ

лекції з дисципліни

**“УКРАЇНСЬКА МОВА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ З ОСНОВАМИ
РИТОРИКИ“**

Тема лекції: “ Українська термінологія галузі фізичної культури і спорту”

План лекції

1. Поняття «термін», «термінологія».
2. Становлення та розвиток української термінології галузі фізичної культури та спорту.
3. Способи творення термінології галузі фізичної культури та спорту в українській мові.

1. Поняття «термін», «термінологія».

Кожна мова розвивається у тісному взаємозв'язку з суспільством, в якому функціонує. Чим вищий рівень розвитку суспільства, тим на вищому щаблі стоїть його мова. Адже саме мова фіксує досягнення у всіх галузях суспільного життя, починаючи з побутового і закінчуючи найновішими науковими сферами діяльності. **Зафіксувати досягнення людської цивілізації, нові поняття допомагає наукова термінологія.**

Коли йдеться про термінологію зазвичай розрізняють:

а) науку про терміни (в цьому значенні набуває популярності лексема *“термінознавство”*);

б) фахову лексику, як складник загальномовного словника (*термінологія української мови, німецька термінологія*);

в) спеціальну лексику, що обслуговує певну галузь науки чи техніки (*термінологія фізичної культури та спорту, лінгвістична термінологія*)

Термін, як і всі інші мовні універсалиї, важко дефініювати. Проблематичність такого завдання зумовлює чимало найрізноманітніших спроб визначити самі поняття “термін” і “термінологія”. Хоч вони мають багато спільного, практично кожен дослідник термінології пропонує своє визначення.

Очевидно найкомпактнішим та найбільш вичерпним є визначення наукового терміна, запропоноване Комітетом науково-технічної термінології АН СРСР (КНТТ): **”Термін – це слово чи словосполучення, яке є єдністю звукового знаку та співвіднесеного (зв’язаного) з ним відповідного поняття в системі понять певної галузі науки та техніки”**

“спортивний термін” – слово або словосполучення, що вживаються на позначення спортивної дії, предметів спортивної дії, спортивного спорядження, місця спортивної дії, певних рис та особливостей спортивної дії, виконавців спортивної дії та діячів спорту, спортивних титулів і звань.

Науковий термін є важливим засобом поступального розвитку науки, і відповідно спортивний термін є важливим засобом розвитку спорту. Постійна диспропорція між поняттєвим апаратом, яким оперує кожна наука, стимулює динаміку галузевих термінологій, їх постійне вдосконалення.

У сучасному термінознавстві (зокрема, у працях Т. Кияка) визначено такі найважливіші характеристики наукового терміна:

1. Термін повинен відповідати правилам і нормам певної мови.
2. Термін має бути систематичним (входити до складу терміносистеми).
3. Термінові притаманна властивість дефінітивності (кожному терміну відповідає чітке визначення, зорієнтоване на відповідне поняття).
4. Термін відносно незалежний від контексту.
5. Термін має бути точним, хоч у субмовах спостерігаються численні “хибно орієнтовані” (термін Д. С. Лотте) одиниці.
6. Термін повинен бути коротким, хоча ця вимога часто суперечить вимозі точності, семантичної повноти терміна.
7. Термін має бути однозначним, хоча б у межах однієї терміносфери (на рівні кількох субмов полісемія термінів є досить поширена).
8. Термінології не властива синонімічність, яка перешкоджає адекватному сприйняттю інформації.
9. Терміни експресивно нейтральні.
10. Термін повинен бути милозвучним.

Терміни поділяють на **загальнонаукові** (*аксіома, ідея, гіпотеза, формула*) і **вужкоспеціальні**, вживані в якійсь одній галузі науки (*доданок, множник, ділене, від’ємник*).

Від термінів необхідно відрізнити **номенклатурні знаки**. Відмінність полягає в тому, що в основі термінів закладено загальні поняття, а в основі номенклатурної назви – одиничні. **Номенклатура** – це сукупність умовних символів, графічних позначок, греко-латинських назв на позначення певного маркування. До номенклатури зараховуємо серійні марки машин, верстатів, приладів, підприємств, організацій, установ, географічні назви. Наприклад, *півострів, острів, море, гора* – це терміни, а *Крим, Корсика, Сардинія, Чорне море, Альпи, Карпати* – номенклатурні назви. У машинобудуванні *двигун, привід, кермо, важіль, глушник* – це терміни, а *джип, мерседес, тойота* – номенклатурні назви.

Слід розмежовувати термінологію і **професійну лексику**. Одиницею професійної лексики є професіоналізми, які позначають спеціальні поняття, знаряддя чи продукти праці. Професіоналізми виникають тоді, коли певна галузь ще не має розвинутої термінології (рибальство, полювання, ремесла). Різниця полягає в тому, що термін – це цілком офіційна, узаконена назва певного наукового поняття, а **професіоналізм** – *напівофіційне слово, сферою вживання якого є мовлення (зубний лікар замість стоматолог, материнка замість материнська плата)*. Професіоналізми мають емоційно-експресивне забарвлення і є обмеженими у вживанні. Професійну лексику використовують люди певної професії у жаргоні (слензі).

2. Становлення та розвиток української спортивної лексики.

Жодне суспільство не може існувати без мови: всі народи і кожна окрема людина живуть у мовній сфері. Рівень розвитку наукової мови впливає на інтелектуальний поступ суспільства, свідчить про стан мовного самовиявлення народу.

Формування наукової мови в Україні відбувалося за несприятливих умов, тому галузеві терміносистеми не розвивалися природно. Умови бездержавності України унеможливлювали становлення науково-технічної, природничої, гуманітарної та мистецької терміносистем.

Зацікавлення науковою мовою в Україні зростало в часи національного відродження. Коли послаблювалися заборони та переслідування, українська наукова мова мала можливість розкривати свій потенціал.

Історія формування української термінології є окремою частиною історії розвитку всієї лексичної системи мови. Розглядаючи формування української термінології, виділяємо шість періодів, які яскраво ілюструють зв'язок розвитку лексичної системи мови з історією матеріальної і духовної культури українського народу.

1. Період стихійного нагромадження термінологічної лексики (IX – перша половина XIX ст.).
2. Період другої половини XIX ст. – початку XX ст. Діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка
3. Третій період, пов'язаний з утворенням наукових товариств у Східній Україні
4. Період діяльності Інституту української наукової мови
5. Період функціонування української термінології 1932–1990 років
6. Сучасний період розвитку української термінології (90-ті роки XX ст. – початок XXI ст.)

Термінолексика фізичної культури та спорту формується на базі національного корпусу мови. Процес творення нових термінів в галузі є досить інтенсивним. Спортивна термінологія почала розвиватися в кінці XIX століття і остаточно сформувалася вже за радянської доби. Визначальним соціолінгвальним фактором при цьому було домінування російської мови, у наслідок якого цілий ряд деривативних та семантичних моделей термінотворення уподібнювалися до відповідних російських зразків.

До **екстралінгвальних** факторів формування аналізованої термінолексики належить також розвиток власне спорту та фізичної культури, соціально-культурна та військово-політична ситуація у суспільстві. Як відомо, суспільно-політичні умови, які склалися на різних етапах історичного розвитку України часто були не сприятливими для налагодження тісних зв'язків між східною та західною частинами країни та формування єдиної національної мови. Українська спортивна термінологія не була винятком у цій ситуації. Терміни та терміносполуки відрізнялися залежно від території, на якій вони виникли. Східна Україна тяжіла до російськомовних моделей та зразків термінотворення, а Західна – до польських та німецьких. На Східній Україні були створені та функціонували терміни, специфічність яких відображають такі приклади: як *плигун*, *пішоходець*, *м'ясень*,

серцевожильна система, корегувальна гімнастика, ковзанева спілка, лижвяні станції, перебіг (забіг), веслування двопарне зі стерначем, гонові судна, трав'яний гокей, скраклі, зарахувальні змагання, безбол; у Західній Україні – відбиванка, кошиківка, ситківка, гаківка, копаний м'яч, лещетарство, наколесництво, санкарство, біжня, скічня, одягальня, мет списом, стусан кулею.

Щодо лінгвальних чинників впливу на процес формування української спортивної терміносистеми, вважаємо за доцільне виділити власне розвиток української мови, вплив на неї інших мов, як з огляду на національну мову загалом, так і спортивну термінологію зокрема.

3. Способи творення термінології галузі фізичної культури та спорту в українській мові.

Ще однією важливою проблемою термінознавства є творення нових термінів, адже кожна нова одиниця має бути не тільки нормативною, але й семантично вичерпною, гармонійно вписуватися у терміносистему.

У кожній мові методи творення нових термінів поділяють на три групи:

- а) використання наявних ресурсів;
- б) модернізація наявних ресурсів;
- в) використання нових ресурсів.

Тобто терміни творяться на базі тих слів, що вже існують у мові, або на основі іншомовних елементів. Окремим шляхом є творення штучних слів. Таким чином, А. Дяков, Т. Кияк виділяють три основні способи термінотворення:

1. Використання внутрішніх ресурсів мови: а) *творення похідних слів*; б) *надання наявним словам нових значень*; в) *складання основ*; г) *творення словосполучень*.
2. Пряме запозичення терміноелементів: а) *повне запозичення (внутрішня форма разом із зовнішньою формою)*; б) *неповне запозичення (тільки внутрішня форма)*.
3. Творення штучних слів.

Із внутрішніх ресурсів мови спортивні терміни створюються, як правило, п'ятьма основними шляхами:

1. **Надання наявним словам нових значень:** *магазин, обруч, вилка, груша, щит, ланка.*
2. **Афіксації,** (побудова нових термінів за допомогою деривативних афіксів): *тренування, змагання, підстрибування, заявка, переворот, пробіг, забіг, перехід, перенапруження, перетренованість.*
3. **Основоскладання та словоскладання:** *двостерновий, лижоролер, півзахисник, півнападник, самозахист, самопідготовка.*

4. **Утворення термінологічних сполучень:** *вільний удар, вільні вправи, баскетбольний кошик, триразовий чемпіон, передавати естафету, стиль гри, штовхання ядра, метання молота, двокроковий лижний хід, тренувальні форми змагальних вправ.*

5. **Утворення аббревіатур,** або аббревіації: *НОК – Національний олімпійський комітет, МОК – Міжнародний олімпійський комітет, ДЮСШ – Дитячо-юнацька спортивна школа, ФФУ – Федерація футболу України.*

У сучасних умовах розвитку спортивної термінології запозичення як результат інтенсивної взаємодії не лише мов, а й фізичної культури та спорту, виділяють як явище екстра- та інтралінгвістичного плану, під яким розуміють перенесення поняття та слова (словосполуки), яке його називає, в іншомовний соціум, в іншу національну культуру. Тобто мовне запозичення різних видів є результатом процесу запозичення поняття.

Наукова термінологія активно адаптує іншомовні запозичення, внаслідок чого пряме запозичення є ще одним продуктивним способом збагачення термінології. Виділяють повне та часткове запозичення. *При першому – об'єктом запозичення є як внутрішня, так і зовнішня форма. При частковому запозиченні – тільки внутрішня форма (мотивація). При повному запозиченні іншомовне слово адаптується до фонетичних та морфологічних особливостей мови-реципієнта. Залежно від цього розрізняють повну та часткову асиміляцію.*

Основним способом часткового запозичення є калькування, тобто буквальний переклад із мови-продуцента на мову-реципієнта. Калькування посідає проміжне місце між прямим запозиченням та перекладом терміноелементів: при калькуванні внутрішня форма запозичується, а зовнішня – перекладається. Розрізняють кальки **повні** (послідовний дослівний переклад у мові-реципієнті всіх елементів слова з мови-продуцента, наприклад *handball – ручний м'яч*) та **часткові** (переклад компонентів терміносполучення, запозиченого з мови-продуцента, наприклад *water polo – водне поло*).

Сучасна українська термінологія і термінологія галузі фізичної культури та спорту як її складник сьогодні активно поповнюється за рахунок запозичень.

За даними приблизно 70% термінів галузі фізичної культури та спорту є запозиченими, 30% – питома українськими. 42% запозичених термінів є за походженням англійські; 13% – французькі; 13% – грецькі; 4% – німецькі; 3% – перські; 2% – італійські; 2% – латинські; 2% – голландські; 1,5% – японські; 1,5% – санскрит; терміни з португальської, іспанської, норвезької, шведської, ескімоської, китайської, татарської мов становлять менше ніж 1% з кожної, загалом, вони становлять 7%

Англійські: аут, баскетбол, бейсбол, брейк, бутси, ватерполо, волейбол, гол, голкіпер, гольф, допінг, драйв, каное, крикет, крос, лідер, матч, нокаут, нокдаун, пенальті, пінг-понг,

поло, рекорд, рефері, ринг, слайд, спідвей, спорт, спринт, стаєр, тайм, теніс, форвард, чемпіон, ;

Французькі: бал, волан, гантель, команда, партнер, приз, ракетка, реванш, тур, туризм;

Грецькі: акробат, атлет, біатлон, гімнастика, дискваліфікація, ритміка, стадіон;

Німецькі: блицтурнір, кеглі, рапіра, турнір, шпагат;

Латинські: арена, позиція, юніор;

Мовознавці застерігають, “коли у мові є до 72 – 85% запозичень, так званих термінів-інтернаціоналізмів, то чи маємо ми право говорити про існування цієї національної мови?”[175]. Зауважимо, що в англійській мові кількість запозичень становить лише 5 відсотків від загального числа новотворів [176].

Фізична культура та спорт разом із військовою справою, медициною, музикою та деякими іншими галузями людської діяльності [177] є тією сферою, де міжмовні контакти відбуваються найінтенсивніше. Про це свідчить наявність у національній спортивній терміносистемі значної кількості запозичень.

На сучасному етапі основними мовами-продуцентами спортивних термінів є англійська та французька (55%).

Серед запозичених термінів виділяють пласт **інтернаціоналізмів**. Це міжнародні терміни, які вживаються не менше, як у трьох неспоріднених мовах і мають зазвичай греко-латинську основу: *футбол – англ., франц., укр.; журі – англ., франц., рос.; сальто – англ., франц., рос.*

Для багатьох інтернаціональних термінів існують національні відповідники: *форвард – нападник, голкіпер – воротар, інтернаціональний – міжнародний, арбітр, рефері – суддя, гандбол – ручний м'яч, пенальті – штрафний удар, пас – передача, офсайд – поза грою, бек – захисник, бодібілдинг – культуризм, тайм-аут – перерва, спринт – біг на короткі дистанції.*

Отже, запозичення є продуктивним шляхом збагачення української термінології галузі фізичної культури та спорту. Однак слід враховувати, що використання іншомовних термінів для забезпечення фахових комунікативних потреб має бути регламентованим, оскільки надмірна кількість запозичень часто призводить до ускладнення сприймання інформації, перевантаження чужомовними лексемами мови загалом та галузевої терміносистеми зокрема.

Рекомендована література:

Основна

Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – К.,1990.

Ділова українська мова: Посібник для студентів вузів/ За ред. Н.Бабич. – Чернівці, 1996.

Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.,1982.

Коваль А.П. Ділове спілкування. – К.,1992.

Культура української мови: Словник-довідник. – К.,1990.

Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови. – К.: «Академія», 2007.

Паламар Л.М., Кацавець Г.М. Мова ділових паперів. – К.,2000.

Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української літературної мови. – Тернопіль, 2000.

Шевчук С.В. Українське ділове мовлення: Підручник. – К.,2004.

Додаткова

Ботвина Н.В. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділового спілкування. – К., 2000.

Дороніна М. Культура спілкування ділових людей. – К.,1998.

Жайворонок В.В. та ін. Українська мова в професійній діяльності: Навч.пос., К.: Вища школа, 2006.

Панько Т., Білоус М. Слово в духовному житті нації. – К.,1995. – С.4-36.

Сименюк О. Культура наукової української мови: Навч.посіб., Київ, «Академія», 2012

Інтернет-ресурси

<http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/>

<http://kultura-movy.wikidot.com/>

<http://nepravylno-pravylno.wikidot.com/>